

Hrvatske dvojbe oko komemoriranja stogodišnjice Prvoga svjetskoga rata¹

Vijoleta HERMAN KAURIĆ
Hrvatski institut za povijest

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 3. 10. 2024.
UDK 394.46(497.5)"2014/2018":94(4)"1914/1918"
doi: 10.5559/pi.19.34.01

Obilježavanje stogodišnjice Prvoga svjetskog rata (2014.—2018.) bio je najvažniji društveni događaj prošlog desetljeća u zemljama razvijene demokracije, posebice u Britaniji i Francuskoj, te u Kanadi i Australiji. Za razliku od zemalja pobjednica poražene sudionice rata znatno su skromnije obilježile obljetnicu uz naglasak na sve žrtve rata, vojnike i civile, bez obzira na to na kojoj su se strani borili. Budući da se Hrvatska kao zemlja bivše Austro-Ugarske Monarhije nakon rata našla u državnoj zajednici s pobjedničkom Kraljevinom Srbijom, nastala je prilično šizofrena situacija. Naime, pojedinim sudionicima rata nije bilo preporučljivo spominjati ratovanje, posebice na krivoj strani. Takav stav utjecao je na odnos prema Prvome svjetskom ratu, koji je protokom vremena u Hrvatskoj postao gotovo posve zaboravljen.

Ključne riječi: Stogodišnjica, Prvi svjetski rat, Hrvatska, komemoracije

Važne obljetnice, poput stogodišnjice Prvoga svjetskog rata, trebale bi biti trenutci promišljanja za države i njihove narode jer pružaju priliku za razmatranje postojećih narativa o prošlom događaju, čime se potvrđuje ili mijenja njihovo značenje za individualne ili kolektivne identitete, kao i njihova važnost za političke i društvene odnose u određenim društvima.² Naravno, uz uvjet da ti narativi postoje, što je za Hrvatsku prilično upitno. Za sada ne postoje istraživanja o toj temi, a istraživačima se ponekad čini da do Hrvat-

¹ Ovaj rad nastao je u sklopu istraživačkog projekta *Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja. Zaboravljena baština* (IP-2019-04), voditeljice dr. sc. Ljiljane Dobrovšak, koji je financirala Hrvatska zaklada za znanost (HRZZ). Skraćena verzija rada objavljena je pod nazivom «The Struggle for Commemorating the World War I Centenary as an Illustrative Example of the Attitudes Towards That War in Croatia», *Društvena istraživanja — časopis za opća društvena pitanja* 32 (2023.), br. 2 (160), str. 255-275. DOI: 10.5559/di.32.2.04

² Helen B. McCartney i David G. Morgan-Owen, «Commemorating the centenary of the First World War: national and trans-national perspectives», *War&society* 36 (2017), No. 4, 235.

ske nije stigla rečenica Jaya Wintera: »Memory is always about the future.« (»Sjećanje je uvijek o budućnosti.«)³

Obljetnice važnih povijesnih događaja za povjesničare idealna su prilika za otvaranje novih tema ili istraživanje novih područja unutar starih, uključujući otvaranje posve novih perspektiva o bližoj ili daljoj prošlosti, te da se upozori kako utječu na današnji javni prostor. Pri tome manje su problematična različita viđenja istoga događaja, za razliku od nekih drugih društveno-humanističkih struka, s obzirom na to da su pluralizam mišljenja i perspektiva dio bavljenja povijesnom znanošću. Za razliku od stajališta povjesničara, hrvatski političari su znatno oprezniji u obilježavanju događaja vezanih za ratove, iznimka je jedino Domovinski rat, iako su ratovi imali presudan utjecaj na povijest čovječanstva općenito, a 20. stoljeća posebice.⁴ Ili možda upravo zbog toga.

Pripreme za obilježavanje stogodišnjice Prvoga svjetskoga rata, prvo od početka, pa od završetka rata i potpisivanja mirovnih ugovora, a zatim i samo obilježavanje zaokupljalo je javni prostor razvijenih zemalja svijeta cijelo drugo desetljeće 21. stoljeća.

Pripreme su počele godinama prije službenoga početka, u čemu se od 2012. posebno isticalo Ujedinjeno Kraljevstvo s bivšim dominionima i prepoznatljivim znakom cvijeta crvenoga maka (*Poppy of Remembrance*), koji na reveru tijekom javnih nastupa nose mnoge javne ličnosti, uključujući i kraljevsku obitelj, tijekom svih obljetničkih godina, ali i poslije. Iako je praksa prodaje znaka maka i njegovo prigodno nošenje u tjednu prije 11. studenog uvedena 1920-ih kako bi se prikupila sredstva za zbrinjavanje invalida o kojima se brinula Kraljevska britanska legija, dobrotvorna organizacija, koja još uvijek pruža različite potpore bivšim vojnicima i njihovim obiteljima, s vremenom su se potpore počele odnositi na sudionike svih ratova, uključujući i suvremene ratove. To je izazvalo prijepore u britanskoj javnosti tijekom obilježavanja Stogodišnjice. U znaku maka bila je i umjetnička instalacija uz Londonski toranj (*The Tower of London*) nazvana *Blood swept lands and seas of red* (»Krv je obojila zemlje i mora u crveno«) u kojoj je tijekom ljeta 2014. vojska dobrovoljaca »zasadila« oko tornja gotovo 900.000 keramičkih crvenih makova, što je otprilike jedan mak za svakog poginulog pripadnika

³ Jay Winter, »Commemorating catastrophe: 100 years on«, *War&society* 36 (2017), No. 4, 239.

⁴ Jay Winter i Emmanuel Sivan (ur.), *War and Remembrance in the Twentieth Century*, Cambridge — New York — Melbourne — Madrid — Cape Town — Singapore — São Paulo: Cambridge University Press, 1999, 19-29; Jay Winter, *Remembering War. The Great War Between Historical Memory and History in the Twentieth Century*, New Haven — London: Yale University Press, 2006, 17-20.

britanskih jedinica u Prvom svjetskom ratu. Diljem Velike Britanije održavane su brojne umjetničke aktivnosti financirane javnim novcem, a BBC je u te četiri godine emitirao oko 2.500 sati prigodnoga programa na svim svojim televizijskim i radijskim kanalima te internetskim platformama, što se pojedincima činilo nadasve previše.⁵

U Njemačkoj i državama bivše Austro-Ugarske Monarhije pripreme su počele tek nakon što su ih intenzivno provodili zapadni saveznici i postalo je nužno obilježavati tako važan događaj unatoč svim prijedorima. Tako su nekoć poražene zemlje na drugačiji način pristupile obljetnici, jer je teret krivnje za rat još uvijek ležao na Njemačkoj.⁶ Historiografske rasprave o krivcu za rat ponovno su izbile u prvi plan 2013. nakon što je objavljena knjiga Christophera Clarka *The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914* (*Mjesečari: kako je Europa krenula u rat 1914.*). Ali, ovoga su se puta prelije iz znanstvenih okvira u sferu politike i izazvale žestoke prijedore. Stoga i ne začuđuje što se uoči Stogodišnjice Savezna vlada Njemačke nevoljko izjašnjavala o planiranju središnje nacionalne komemoracije te je pokrajinskim vladama prepustila organizaciju proslave na lokalnoj razini, a kao posljedica održane su brojne izložbe i znanstveni skupovi. U biti, svaka pokrajina obilježila je Prvi svjetski rat na svojoj specifičnoj, lokalnoj razini, posve neupitnoj i prilično neproblematičnoj. Ipak, Stogodišnjica je u Njemačkoj pokrenula dva internetska projekta, izrazito važna za europsku i svjetsku povijest toga razdoblja — *Europeana*⁷ i Enciklopedija Prvoga svjetskoga rata⁸, te projekt digitalizacije arhivske građe koja se čuva u Njemačkom saveznom arhivu u Koblenzu (*Bundesarchiv*).⁹

Smatram kako se važnost Stogodišnjice za svaku pojedinu zemlju može iščitati i iz proračuna odobrenih za tu svrhu. Tako je Velika Britanija imala proračun od 50 milijuna funti, Australija oko 552 milijuna australskih dolara,

⁵ John Mullen, »Experience and contradictions. How the British commemorated the centenary of 1914«, *Revue Française de Civilisation Britanique* XX (2015), No. 1, DOI: 10.4000/rfcb.307 (<https://hal-normandie-univ.archives-ouvertes.fr/hal-01857934/document>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.)

⁶ Annika Mombauer, »The German centenary of the First World War«, *War&society* 36 (2017), No. 4, 276-288; Christopher Brennan, »The Memory of the First World War in the former lands of Austria-Hungary«, *Comillas. Journal of International Relations* (2015), No 3, 139-170.

⁷ Stranicu je moguće pregledavati na 27 jezika, a osim središnje stranice postoje i nacionalne stranice za pojedine države. Vidjeti: <https://www.europeana.eu/hr>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

⁸ Vidjeti: <https://1914-1918-Online>. International Encyclopedia of the First World War (WW1), pristup ostvaren 3. listopada 2024.

⁹ Mombauer, »The German centenary«, 279-284.

Njemačka oko 3,5 milijuna eura, a Francuska je za svojih oko 800 projekata izdvojila približno 20 milijuna eura.¹⁰

Tijekom obilježavanja Stogodišnjice specifičan je bio odnos o tom događaju Rusije i Ukrajine, donedavno dijela ruske zone utjecaja, jer su revolucionarna zbivanja pred kraj rata izbacila Rusiju s pobjedničke strane, nakon čega je slijedio građanski rat i pobjeda komunizma. To je drastično utjecalo na stajalište o monarhijskom naslijeđu u tim zemljama, a time i o Prvom svjetskom ratu. Budući da su komunističke vlasti taj rat smatrale »imperialističkim«, trebalo ga je potisnuti iz kolektivne memorije. Ubrzo je postao »zaboravljeni rat«, iako je u njemu sudjelovalo gotovo 15,5 milijuna ljudi, a njih gotovo 2 milijuna umrlo je od ozljeda i bolesti. Vojna i zarobljenička groblja formirana diljem zemlje tijekom rata ubrzo su posve napuštena, a lokalni su ih entuzijasti počeli ponovno otkrivati tek krajem 1980-ih. Pomoć u revitalizaciji tih područja pružile su im lokalne i crkvene vlasti, pa su podignuti novi ili obnovljeni neki od starih spomenika, a centralna se vlast uključila tek u ljeto 2012. godine. Tada je Vladimir Putin objavio da će se Rusija pridružiti obilježavanju stogodišnjice Prvoga svjetskog rata, što je u prosincu te godine osnažio slanjem službene adrese Parlamentu Ruske Federacije. U idućim godinama sustavno je građen i izdašno financiran kult junaštva i mučeništva poginulih za domovinu u Prvom svjetskom ratu s ciljem jačanja nacionalne države i središnje vlasti. Ukrajincima je pak nedostajalo financijskih sredstava za željeno organiziranje Stogodišnjice, ali su je ipak obilježili brojnim skromnijim događanjima kojima je u središtu bio pojedinac, uz isticanje primjera nacionalnog otpora ruskim osvajačima tijekom rata i nakon njega.¹¹ Taj dijametralno suprotan stav poprimio je još radikalnije razmjere pokretanjem ruske agresije na dijelove Ukrajine nekoliko godina poslije, što je u veljači 2022. prerاسlo u opći rat.

Sličan zaborav na Prvi svjetski rat dogodio se i u Hrvatskoj, bivšoj zemlji Austro-Ugarske Monarhije, koja je ubrzo nakon potpisanog primirja stupila u državnu zajednicu s Kraljevinom Srbijom, sudionicom rata na pobjedničkoj strani. Slijedilo je nekoliko šizofrenih desetljeća za sudionike rata s prostora Monarhije, tijekom kojih nije bilo preporučljivo spominjati svoje sudjelovanje u ratu, osobito ne u pohodu na Srbiju na početku rata. Istodob-

¹⁰ Jay Winter, »Commemorating catastrophe: Remembering the Great War 100 years on«, *Matériaux pour l'histoire de notre temps* 1-2 (2014), No 113-114, 167; Mombauer, »The German centenary«, 279.

¹¹ Hanna Bazhenova, »Representations of the First World War in the Politics of Memory in Russia and Ukraine«, *Problems of post-communism* 68 (2021), No. 5, 368-383.

no su se s druge strane veličale pobjede srpske vojske i isticali zločini austrougarske okupacijske vlasti.¹²

Pomak nabolje nije ostvaren ni nakon Drugoga svjetskog rata kada je državna politika »bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije« odabirala prihvatljive teme, koje će pridonijeti stvaranju novoga društvenog poretka. Iako je Prvi svjetski rat bio potencijalno vrlo problematična tema, nije ga se moglo zaobići zbog prevelike važnosti za kasnije razdoblje, pa su se u stvaranju prihvatljivoga narativa precizno filtrirali podatci. Poučavanje osnovnih činjenica o uzrocima, povodu i tijeku Prvoga svjetskog rata na svim frontovima, a ne samo na Zapadnom, kako je to bilo u nekih zemljama Europe, bilo je dio programa nastave povijesti u osnovnim i srednjim školama cijelo razdoblje socijalizma, a i poslije. Većina današnjih političara u Hrvatskoj o tome je razdoblju učila iz srednjoškolskih udžbenika s kraja 1980-ih, tiskanih u nekoliko izdanja, za koje su tekst napisali hrvatski povjesničari Dragutin Pavličević i Nikša Stančić. U nizu vrlo kratkih tekstova mogu se pronaći šture, ali korektne informacije o tijeku rata, uključujući okupaciju Srbije i povlačenje srpske vojske kroz Albaniju, no bez ikakvog spomena Hrvata unutar austrougarskih vojnih snaga.¹³ Hrvatska komponenta vojske Monarhije dodana je nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, ali unatoč djelomičnoj promjeni narativa o Austro-Ugarskoj Monarhiji naglasak je ostao na političkoj povijesti, pretežito kroz djelatnost Jugoslavenskog odbora i stvaranje nove državne zajednice nakon njezina raspada.

Ostale sastavnice rata sramežljivo su se probijale do javnosti tijekom 2000-ih, kada su prvi put objavljena dva tematska broja *Hrvatske revije*, časopisa Matice hrvatske, u povodu 90. godišnjice od početka rata, što je izričito napisano i u uvodniku.¹⁴ Nakon toga je slijedila izložba *Dadoh zlato za željezo — Hrvatska u Prvom svjetskom ratu* u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu, koja je za hrvatske pojmove dugo trajala (od 14. prosinca 2006. do 28. listopada 2007.).¹⁵ A godine 2011. tiskan je vrlo opsežan istoimeni katalog, u kojem je popisano sve što se odnosi na to razdoblje, a čuva se u zbirkama muzeja. Paralelno s održavanjem ove izložbe, u Hrvatskom držav-

¹² Olga Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja. Spomenici i identiteti u Srbiji 1918—1989.*, Beograd: Udruženje za društvenu istoriju — Čigoja štampa, 2014., 134-142.

¹³ Dušan Bilandžić, Ivan Jelić, Hrvoje Matković, Dragutin Pavličević, Nikša Stančić i Radovan Vukadinović, *Povijest 2. Udžbenik za usmjereno obrazovanje*, Zagreb: Školska knjiga, 1987. (II. izdanje), 101-126.

¹⁴ »Tema broja: Hrvati i europski bog Mars«, *Hrvatska revija* 4 (2004) (obnovljeni tečaj), br. 2, 15.

¹⁵ 1914.—1918. *Dadoh zlato za željezo: Hrvatska u Prvom svjetskom ratu* (interaktivni CD izložbe), Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2007.

nom arhivu bila je postavljena izložba o Svetozaru Borojeviću u povodu 150. obljetnice rođenja, a u njegovim rodnim Mečenčanima održan je međunarodni znanstveni kolokvij, koji je 2011. pretočen u istoimeni zbornik radova. Budući da su krajem 2008. održana dva znanstvena skupa u povodu 90. godišnjice završetka Prvoga svjetskoga rata, prvi se održavao u Matici hrvatskoj 29. i 30. listopada, a drugi 4. i 5. prosinca u Hrvatskom institutu za povijest (oba su rezultirala zbornicima 2012. i 2010.), činilo se da se u Hrvatskoj polako ispunjavaju svi preduvjeti za uspješno obilježavanje stogodišnjice Prvoga svjetskog rata.¹⁶

Kako je vrijeme odmicalo, u Hrvatsku je stizalo sve više vijesti o planovima drugih zemalja za obilježavanje stogodišnjice Prvoga svjetskog rata, a odaziv institucija bio je posve zanemariv.

Jedan od prvih poziva za sudjelovanje u međunarodnom projektu koji je početkom rujna 2012. preko Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta stigao u Hrvatski institut za povijest poslala je kanadska neprofitna organizacija preko Veleposlanstva RH u Kanadi.¹⁷ Odnosio se na sudjelovanje u video-projekciji pod nazivom *The World Remembers*. U prilogu dopisa bio je opsežan opis složenoga projekta koji bi se izvodio tijekom obilježavanja Stogodišnjice (2014.—2018.), a javnosti najvidljiviji dio bilo bi prikazivanje imena poginulih vojnika na javnim zgradama koje bi odabrala zemlja domaćin. Plan je predviđao da se svake obljetničke godine projiciraju imena poginulih vojnika za svaku godinu rata. Načelni pristanak za sudjelovanje u projektu trebalo je dati do 31. studenoga 2012., pri čemu su se Kanadani obvezali dati logističku i tehničku potporu, ali svaka zemlja sudionica trebala je platiti troškove vlastite izvedbe.¹⁸ No, ovaj je projekt ostvaren u znatno manjem opsegu od očekivanoga upravo zbog svjetske financijske krize i manjka novca u pojedinim zemljama. Ali, neke od njih, poput Slovenije, uvrstile su svoje poginule u internetsku verziju projekta.¹⁹

¹⁶ Cjelokupnu bibliografiju vidjeti u: Vijoleta Herman Kaurić, »Bibliografija izdanja o Prvom svjetskom ratu 1999.—2019.«, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 52 (2020.), br. 2, 347-392.

¹⁷ Projekt je još uvijek moguće vidjeti u izmijenjenom obliku na: <https://theworldremembers.org>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

¹⁸ Arhiva Udruge 1914—1918., »Poziv za uključivanje u videoprojekt u povodu obilježavanja stogodišnjice Prvog svjetskog rata«, RH Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, Kl: 018-02/12-03/00196; Ur. br.: 533-19-12-0002, Zagreb: 13. kolovoza 2012. (HIP, Kl: 910-04/12-40/01; Ur. br.: 533/19-01-03/12-4; Zagreb: 3. 9. 2012.)

¹⁹ Petra Svoljšak, »Centenary (Slovenia)«, u: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/centenary_slovenia, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

Hrvatska bi, i da je bilo volje za suradnju, imala znatno veći problem od toga, jer tada nije postojao registar imena poginulih vojnika niti je itko pokazao volju da bude izrađen. Situacija se u vezi s tim pitanjem nije promijenila ni nakon deset godina, a jedino što danas Hrvatska ima jest pristup digitalnoj verziji popisa poginulih i ranjenih vojnika nastao tijekom rata (tzv. *Verlustliste*). U toj je verziji kronološki i abecednim redom popisana gubitak svih snaga austrougarske vojske do predzadnje godine rata, a nalazi se na posebnoj internetskoj stranici o Prvom svjetskom ratu na portalu Hrvatskog državnog arhiva (HDA) u Zagrebu.²⁰ Ovom prilikom istaknut ću jedino da je riječ o neslužbenom i nepotpunom popisu, iako je nastao u Ministarstvu rata (*Kriegsministerium*), prepunom pogrešnih unosa i različitih vrsta pogrešaka, pa se mnogi iznenade što ne mogu pronaći svoga poginulog pretka.²¹ No, za sada to je jedino što imamo unatoč svim nesavršenostima.

U razgovoru s čelnicima drugih javnih ustanova pokazalo se da su i oni dobili ponude za sudjelovanje u različitim projektima obilježavanja Stogodišnjice od drugih ministarstava. S vremenom je iz postupaka državnih institucija postajalo sve jasnije da se nijedna ustanova ili institucija u Hrvatskoj ne planira uskoro uključiti u neki strani projekt, a iznimka je poslije postala *Europeana*, ili poduzeti išta slično za područje Hrvatske.

To je bio signal za okupljanje malobrojnih istraživača Prvoga svjetskog rata, razasutih po različitim znanstvenim i kulturnim ustanovama, u zajedničku inicijativu nazvanu *Inicijativni odbor za obilježavanje stogodišnjice Prvoga svjetskog rata*. Odbor je osnovan u studenom 2012. pri Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu, a njegovi članovi pokušali su istaknuti važnost Prvoga svjetskog rata i potrebu obilježavanja njegove stogodišnjice slanjem dopisa svim relevantnim institucijama: predsjedniku RH, premijeru, predsjedniku Sabora, ministarstvima kulture, obrane, vanjskih poslova, znanosti, Hrvatskom povijesnom muzeju, Hrvatskom državnom arhivu i brojnim drugim institucijama. Stupili su u kontakt sa svim ustanovama za koje su mislili da bi bile voljne pomoći i za koje su smatrali da trebaju u sudjelovati u tom obilježavanju, ali pozivi su uglavnom odbijeni uz tvrdnje da se treba obratiti drugoj instituciji, mjerodavnoj za postavljeno pitanje.²² Najveći prijedor je izazivalo pitanje što je trebalo obilježiti početak svjetskoga rata, a to je bio

²⁰ <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/PopisStradalih>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

²¹ O tome vidjeti: Vijoleta Herman Kaurić, «Varljivost obiteljskog sjećanja na Prvi svjetski rat — primjer obitelji Turudić (Posavski Podgajci, Srijem)», *Scrinia Slavonica. Godišnjak Podružnice za istraživanje povijesti Slavonije, Srijema i Baranje* 22 (2022.), 175-209.

²² Arhiva Udruge 1914—1918.

posve nov koncept u Hrvatskoj naučenoj na neke posve drugačije obljetnice.

Zazor od ratnih tema nije specifikum jedino Hrvatske, ali znatno je izraženiji negoli u zemljama razvijene demokracije, koje su tijekom 20. stoljeća imale iskustvo s dva svjetska rata. Za razliku od njih, Hrvatska je iskusila tri krvava rata, od kojih jedino posljednji nije bio svjetski, ali bio je relativno nedavno i duboko je utisnut u svijest velike većine hrvatskih građana. Taj obrambeni rat za samostalnost i cjelovitost državnog područja vođen 1991.—1995. u Hrvatskoj najčešće se naziva Domovinski rat, no konsenzus o nazivu nije donesen, kao ni o mnogo toga što je iz rata proizašlo i što još uvijek utječe na gospodarske i društvene uvjete u zemlji.

Budući da se svi istraživači Prvoga svjetskog rata slažu s činjenicom da je sjećanje na taj rat u Europi posve zasjenio doživljaj Drugoga svjetskog rata,²³ slijedom čiste analogije i dodatkom još jednoga rata lako si možete predočiti reakciju državnih institucija Republike Hrvatske kada ih se početkom 2013. sustavno počelo upućivati na potrebu obilježavanja stogodišnjice početka Prvoga svjetskog rata, po mogućnosti na najvišoj državnoj razini.

Napredak je postignut sredinom travnja 2013. kada je na sjednici Vlade RH donesena Odluka o osnivanju Povjerenstva za koordinaciju obilježavanja stogodišnjice Prvoga svjetskog rata sa zadaćom da se osmisli i prati program obilježavanja Stogodišnjice, »koji osobito obuhvaća: izradu digitalnog popisa poginulih, obilježavanje mjesta stradanja i groblja izvan RH, organiziranje suvremene historiografske i politološke rasprave o značenju Prvog svjetskog rata te izradu analize kulturoloških, muzeoloških i književnih segmenata koji tematiziraju Prvi svjetski rat«. Sredstva za rad Povjerenstva trebala su biti osigurana »iz državnog proračuna RH na poziciji Ministarstva kulture«, a članovi Povjerenstva nisu imali pravo na naknadu. Povjerenstvo je činilo 13 predstavnika iz 12 različitih ustanova predvođenih predsjednikom Povjerenstva, tadašnjom ministricom kulture dr. sc. Andreom Zlatar Violić. Svi članovi²⁴ u Odluci bili su navedeni punim imenom i prezimenom, znanstvenom

²³ Jay Winter, »Sites of Memory«, u: *Memory — Histories, Theories, Debates*, Susannah Radstone and Bill Schwarz (ed.), New York: Fordham University Press, 2010, 321; Jean Beaumont, »The politics of memory: Commemorating the centenary of the First World War«, *Australian Journal of Political Science* 50 (2015), No. 3, 530.

²⁴ Ostali članovi bili su: Ivan Grujić (Ministarstvo branitelja), Mario Werhas (Ministarstvo obrane), mr. sc. Davor Vidiš (Ministarstvo vanjskih i europskih poslova), Anamarija Kirinić (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta), Petar Barišić (Državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske), akademik Petar Strčić (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti), Jozo Ivanović i Ivan Filipović (Hrvatski državni arhiv), mr. sc. Jelena Borošak Marijanović (Hrvatski povijesni muzej), mr. sc. Mladen Klemenčić (Leksikografski zavod Miroslav Krleža), dr. sc. Vijoleta Herman Kaurić (Hrvatski institut za po-

titulom te punim nazivom svojih matičnih ustanova.²⁵ Tri člana ovoga povjerenstva bili su i članovi Inicijativnog odbora, ali državne strukture nisu im dopustile da službeno predstavljaju ovu neformalnu skupinu građana, nego isključivo svoje matične ustanove, koje su tek posredno imale veze s tom inicijativom. Ovaj primjer zorno pokazuje koliko je Hrvatska daleko od razvijene demokracije, u kojoj upravo ovakva udruženja čine poveznicu između obiteljskog sjećanja i državne uprave s ciljem zajedničkog rada na održavanju kulture sjećanja.²⁶

Odmah idućega dana portal *Obris* (skraćeno od obrana i sigurnost, op. a.) načelno je podupro odluku Vlade istaknuvši da je vrijeme za tako opsežan posao kratko, pri čemu je kao prioritet naznačena izrada popisa poginulih. Autorici teksta zasmetalo je što nema predstavnika Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, bez isticanja konkretnog imena, a kao »najslabija karika novoformiranoga tijela« označen je Filip Hameršak, bez ikakva objašnjenja.²⁷ Razlozi za to nisu jasni, posebice zato što su u Povjerenstvo bili imenovani ljudi s nižom stručnom spremom od njega i slabijim poznavanjem problematike, a ako je bio problem u ustanovi iz koje je dolazio, treba reći da nijednoj ustanovi u Hrvatskoj tada Prvi svjetski rat nije bio predmet istraživanja niti je to danas.

Povjerenstvo se sastalo ukupno pet puta: prvi put da osmisli program obilježavanja Stogodišnjice (27. lipnja 2013.), drugi put radi preliminarnog popisa programa/projekata te projekcije troškova (24. srpnja 2013.), treći put kako bi pregledalo i procijenilo predložene projekte (7. travnja 2014.), četvrti put da bi se upoznali s prijedlogom svečane komemoracije (24. travnja 2014.), a peti put da bi je utvrdilo (14. svibnja 2014.).²⁸ U jednom trenutku pojavio se logo obilježavanja Stogodišnjice, ali o njegovoj izradi nije se ras-

vijest) te dr. sc. Filip Hameršak (Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Katedra za povijest hrvatskog prava i države).

²⁵ <https://min-kulture.gov.hr/istaknute-teme/arhiva-16528/obiljezavanje-stogodisnjice-prvoga-svjetskoga-rata/povjerenstvo-za-koordinaciju-obiljezavanja-stogodisnjice-prvog-svjetskoga-rata-17447/17447>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

²⁶ Winter i Sivan, *War and Remembrance*, 29.

²⁷ <https://obris.org/hrvatska/puno-posla-za-povjerenstvo-za-obiljezavanje-100-godisnjice-prvog-svjetskoga-rata/>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

²⁸ Arhiva Udruge 1914-1918. (bez naslova), RH Ministarstvo kulture, Kl: 910-01/13-01/0029, Ur. br.: 532-01/16-13-35, Zagreb, 19. lipnja 2013.; Poziv na 2. sjednicu Povjerenstva za koordinaciju obilježavanja stogodišnjice Prvoga svjetskog rata, RH Ministarstvo kulture, Kl: 910-01/13-01/0029, Ur. br.: 532-01/16-13-37, Zagreb, 19. srpnja 2013.; Poziv na sastanak, RH Ministarstvo kulture, Kl: 910-01/13-01/0029, Ur. br.: 532-01/16-14-43, Zagreb, 27. ožujka 2014.; Prijedlozi središnjeg obilježavanja obljetnice Prvoga svjetskog rata, (bez službenih brojeva).

pravljalo na sastancima Povjerenstva ni u kojem trenutku niti su članovi imali uvid u idejna rješenja.

Ako nas arhiva u postupku dvostruke selidbe i sjećanje ne varaju, Povjerenstvo se više nije sastajalo, iako nikada nije službeno raspušteno. Štoviše, na 87. sjednici Vlade RH održane 29. ožujka 2018. donesena je »Odluka o izmjeni Odluke o osnivanju Povjerenstva za koordinaciju obilježavanja stogodišnjice Prvoga svjetskog rata«, čije je donošenje predsjednik Vlade Andrej Plenković popratio opaskom kako je to »izrazito važna obljetnica«. Odluka je stupila na snagu s danom donošenja i potaknuta je »protekom vremena od osnivanja i imenovanja članova [...] kako bi se omogućilo funkcioniranje te provođenje odluka i zadaća Povjerenstva« zbog obilježavanja završetka Prvoga svjetskog rata, kako piše u obrazloženju. Promijenjena su imena većine predstavnika institucija i ustanova,²⁹ no najveća je razlika bila što je kao predsjednica navedena još uvijek aktualna ministrica kulture Nina Obuljen Koržinek.³⁰ Zanimljivo je to što članovi nisu bili obaviješteni o imenovanju, a kamoli da su se sastali, niti je odluka objavljena u službenim *Narodnim novinama* ili na stranicama Ministarstva kulture, na kojima se još uvijek nalazi prvobitni sastav Povjerenstva, ali ne i ovaj promijenjeni. Unatoč svim nastojanjima nismo pronašli službenu verziju dokumenta, nego samo prijedlog koji se i dalje nalazi na stranicama Vlade RH.

Do prvoga sastanka Povjerenstva u Ministarstvu kulture Inicijativni odbor za obilježavanje Stogodišnjice sastavio je Akcijski plan obilježavanja pod nazivom *Hrvatska i Prvi svjetski rat 1914.—1918./2014.—2018.*, koji je obuhvaćao program javnih, kulturnih i znanstvenih aktivnosti u sve četiri godine obilježavanja Stogodišnjice.³¹ Nešto poslije sastavili su i prijedlog za komemoraciju na Mirogoju, te su oba prijedloga predstavili Povjerenstvu i drugim

²⁹ Članovi su: mr. sc. Zvonimir Frka-Petešić (Ured predsjednika Vlade RH), Stjepan Sučić (Ministarstvo hrvatskih branitelja), Marijo Reljanović (Ministarstvo obrane), Ljiljana Pancirov (Ministarstvo vanjskih i europskih poslova), dr. sc. Andreja Radović (Ministarstvo znanosti i obrazovanja), Ivan Zeba (Središnji državni ured za Hrvate izvan RH), akademik Petar Strčić (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti), Andreja Smetko (Hrvatski povijesni muzej), mr. sc. Mladen Klemenčić (Leksikografski zavod Miroslav Krleža), dr. sc. Vijoleta Herman Kaurić (Hrvatski institut za povijest), dr. sc. Jozo Ivanović (Hrvatski državni arhiv) te izv. prof. dr. sc. Mirela Krešić (Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Katedra za povijest hrvatskog prava i države).

³⁰ <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//2016/Sjednice/2018/03%20o%C5%BEujak/87%20sjednica%20VRH//87%20-%206.pdf>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.; <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//2016/Sjednice/2018/03%20o%C5%BEujak/87%20sjednica%20VRH/VRH%2087.%20-%2029.03.2018.mp3>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

³¹ https://issuu.com/hip-zagreb/docs/akcijski_plan._zavr__na_verzija, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

institucijama. Međutim, njihovi prijedlozi pokazali su se preambicioznima za tadašnju razinu svijesti o potrebi obilježavanja i spremnosti institucija na suradnju.

Članovi Povjerenstva često su slali svoje zamjene, u pravilu posve neupućene, a činilo se da nitko od nazočnih nema ovlasti ni za što, uključujući i predsjednicu Povjerenstva, nego za sve treba pitati više instancije. Vrlo brzo postalo je sigurno samo jedno: neće postojati zasebni proračun za obilježavanje Stogodišnjice, nego se sve treba odraditi unutar postojećih proračuna ministarstava uključenih u rad Povjerenstva, s posebnim naglaskom na proračun Ministarstva kulture. Jedino što je Ministarstvo kulture moglo učiniti u tako kratkom roku bilo je potaknuti muzeje i galerije da prijave projekte o temi Prvi svjetski rat unutar postojećih natječaja koji se tradicionalno objavljuju svake godine, uz naznaku da je projekt vezan za obilježavanje Stogodišnjice, što je i učinjeno 2. kolovoza.³² Budući da je rok prijave projekata bio 15. rujna 2013.,³³ pretpostavljam da su dokumentaciju poslali oni koji su već imali spremne projekte ili su jako dobro improvizirali.

Na taj način došlo se do prvog popisa od 115 programa vezanih za obilježavanje Stogodišnjice, većinom jednogodišnjih, a taj je popis do ožujka 2015. narastao na 132 projekta, među kojima su bili višegodišnji projekti informatizacije i digitalizacije. Jedan od njih bila je već spomenuta stranica *Prvi svjetski rat 1914.—1918. — pogled iz arhiva*, izrađena pri HDA-u. Kao glavni događaji istaknuti su tradicionalni sajmovi knjiga u Leipzigu i *Sa(n)jam knjige* u Puli, uz mnoge stvarne i virtualne izložbe, predavanja, koncerte, prijevode knjiga i druga kulturna događanja.³⁴ Program prijavljenih u muzejsko-galerijskoj djelatnosti bio je usmjeren na ratna zbivanja u široj ili užoj lokalnoj zajednici, pri čemu je nacionalne razine bilo vrlo malo. U osnovi, svemu što je bilo planirano za tu godinu nastojalo se dati ton obilježavanja Stogodišnjice i uvrstiti ga u službeni popis, koji je poslije otisnut u obliku knjižice dijeljene na službenoj komemoraciji održanoj u HDA-u.

Odluka Ministarstva odmah je izazvala prijepore o pravednosti natječaja za 2014. i postavilo se pitanje koliko članovi Povjerenstva utječu na odabir programa/projekata, a posebice na raspodjelu novca. Uobičajen način

³² Arhiva Udruge 1914.-1918., „Obilježavanje stogodišnjice Prvog svjetskog rata“, RH Ministarstvo kulture, Kl: 612-05/13-01/0198; Ur. br.: 532-05-01-03/1-13-01, Zagreb: 2. kolovoza 2013.

³³ <https://min-kulture.gov.hr/natjecaji-16274/javni-pozivi-404/arhiva-2632/javni-pozivi-u-2013-godini/poziv-za-predlaganje-programa-javnih-potreba-u-kulturi-republike-hrvatske-za-2014-godinu-9107/9107>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

³⁴ <https://min-kulture.gov.hr/istaknute-teme/arhiva-16528/obiljezavanje-stogodisnjice-prvog-svjetskoga-rata/14247>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

funkcioniranja Ministarstva mogao je izazvati nagađanja jer u javno dostupnom popisu odobrenih projekata/programa o temi Prvi svjetski rat nema podatka o visini dodijeljenih sredstava, premda je taj podatak javno dostupan za sve odobrene programe za tu godinu po djelatnostima, pojedinačno po ustanovama i programima.

Međutim, službene brojke različite su od pojedinačne analize, dijelom vjerojatno zato što nije uz sve stavke navedeno na što se odnose. Iz onoga što je vidljivo proizlazi da je u sklopu arhivske i muzejsko-galerijske djelatnosti Ministarstva kulture na stogodišnjicu Prvoga svjetskoga rata potrošeno nešto više od 720.000 kuna, odnosno nešto manje od 100.000 eura.³⁵ Iako je uglavnom riječ o izložbama, ne znači da je u tu svotu bilo uključeno izdavanje popratnih kataloga, jer se izdavačka djelatnost mogla financirati na temelju drugih specifičnih natječaja. Povrh toga, tu su još svi ostali programi, poput prijevoda knjiga ili postavljanja digitalnih platformi za koje trenutačno nije moguće ustanoviti količinu potrošenog novca, a neki od njih sigurno su znatno financijski zahtjevniji od onih koje smo pronašli. Kako god bilo, bila je to tek kap u moru ukupnog broja odobrenih projekata za 2014. godinu, a njih je bilo 3.864 iz 17 programskih područja financiranih sa 206,6 milijuna kuna.³⁶ Premda se javnosti sigurno nije tako činilo, za obilježavanje Stogodišnjice izdvojeno je znatno manje od predodžbe u javnosti, posebice ako se usporedi s potrošenim sredstvima za cjelokupna programska područja ili usporedi ukupan proračun Ministarstva kulture.³⁷

A što se komemoracije tiče, u prvo vrijeme prevladavao je stav kako je posve dovoljno što se u Zagrebu 5. i 6. svibnja 2014. održava međunarodni znanstveni skup *Commemorating 1914 — Exploring the War's Legacy*, iliti *Prisjećanje na 1914. — promišljanje o nasljeđu Prvoga svjetskog rata* u organizaciji EUNIC-a (Mreže kulturnih instituta Europske unije u Republici Hrvatskoj), a pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture.³⁸

³⁵ <https://min-kulture.gov.hr/userdocsimages/arhiva/Odobreni%20programi%20u%202014.%20godini/25%203%202014%20%20%20Muzejska%20odobreni.pdf>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.; <https://min-kulture.gov.hr/userdocsimages/arhiva/Odobreni%20programi%20u%202014.%20godini/27.03.2014%20Arhivska%20odobreni%202014.pdf>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

³⁶ Goran Galić, «Predstavljeno financiranje u kulturi za 2014. Uštede na investicijama», *Vijenac. Književni list za umjetnost, kulturu i znanost* 22 (2014.), br. 524, 3. 4. 2014., 2.

³⁷ https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/FINANCIRANJE/Godisnje_izvjesce_MK_2014_web.pdf, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

³⁸ <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/uvodnim-izlaganjem-christophera-clarka-zapoceo-znanstveni-simpozij-o-refleksijama-na-prvi-svjetski-rat/10477>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.; <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/kako-se-do-sada-pisalo-i-govorilo-o->

Unatoč tome što su održana 23 predavanja vrhunskih znanstvenika iz deset zemalja Europe, uključujući i Hrvatsku,³⁹ apsolutna zvijezda skupa bio je Christopher Clark s uvodnim izlaganjem »The Sleepwalkers — How Europe Went to War in 1914«. Tom prigodom dogovoreno je da se na hrvatski prevede istoimena knjiga, koja je objavljena 2018. kada se cijela pompa oko Prvoga svjetskog rata već poprilično smirila.⁴⁰ Zanimanje javnosti za ovu knjigu bilo je golemo, što ne začuđuje s obzirom na to da je knjiga izazvala veliku uznemirenost u povjesničarskim krugovima diljem svijeta, a osobito u Srbiji.⁴¹ Neslaganja o zbivanjima koja su dovela do Prvoga svjetskog rata pretila su se u političku sferu, a tih dana nije nedostajalo usporedbi zbivanja u Europi s onim što se događalo prije stotinu godina.⁴² Zbog svega toga je znatno promijenjeno središnje europsko obilježavanje Stogodišnjice, iako je bilo planirano nekoliko godina unaprijed.⁴³ Jedna od najočitijih promjena za povjesničare bila je cijepanje velikoga »skupa pomirenja« koji je u Sarajevu trebao okupiti stručnjake iz 26 zemalja Europe i svijeta ultimativnim povlačenjem iz organizacije srbijanske strane nezadovoljne najavom dolaska Christophera Clarka i njegovih istomišljenika.⁴⁴ Ali, o tome možda nekom drugom prilikom.

velikom-ratu/10489, pristup ostvaren 21. rujna 2021.; <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/o-reakcijama-umjetnika-na-svjetski-rat/10494>; pristup ostvaren 21. rujna 2021.

³⁹ Sudionici su bili iz Hrvatske (6), Bosne i Hercegovine (1), Belgije (3), Austrije (3), Francuske (4), Italije (2), Njemačke (1), Grčke (1), Portugala (1) i Švicarske (1).

⁴⁰ Clark, Christopher. *Mjesečari: kako je Europa krenula u rat 1914*. [preveo Marinko Raos], Zagreb: Vuković & Runjić, 2018., 684 str.

⁴¹ <https://min-kulture.gov.hr/ministarstvo-u-medijima-arhiva/arhiva-iz-medija-2010-2020/iz-medija-2014-19128/australski-povjesnicar-christopher-clark-autor-knjige-mjesečari-kako-je-europa-otisl-a-rat-1914/10524>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.; <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/2162/prenosimo/1400656/klark-moja-knjiga-nije-uperena-protiv-srba.html>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.; Danilo Šarenac, »O knjizi *Mjesečari. Kako je Evropa ušla u rat 1914* profesora Kristofera Klarka«, *Vojnoistorijski glasnik* 63 (2013.), br. 1, 267-280.; Mile Bjelajac, *1914—2014 : Zašto revizija? Stare i nove kontroverze o uzrocima Prvog svjetskog rata*, Beograd: Odbrana, 2014.

⁴² Tvrtko Jakovina, »Proživljava li svijet opet svoju 1914?«, *Jutarnji list* 17 (2014.), br. 5.715, 28. lipnja 2014., 60.

⁴³ <https://ba.ambafrance.org/-Stogodisnjica-Prvog-svjetskog-rata->, pristup ostvaren 3. listopada 2024.; <https://www.slobodnaevropa.org/a/sarajevo-u-centru-obiljezavanja-stogodisnjice-prvog-svjetskog-rata/24951284.html>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.; <https://europa.ba/?p=17968>, pristup ostvaren: 27. kolovoza 2021.; <https://www.index.hr/vijesti/clanak/U-Sarajevu-obiljezjena-stota-obljetnica-otentata-na-Franju-Ferdinanda/756982.aspx>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.; Edina Kamenica, »Historičari o Prvom svjetskom i o svim ratovima. Dokle će nas odvesti sluganski mentalitet?«, *Oslobodjenje* 70 (2014.), br. 24.263, 21. lipnja 2014., 22-23.

⁴⁴ Jay Winter, »Commemorating catastrophe: 100 years on«, *War&society* 36 (2017), No. 4, 242-243.; Brennan, »The Memory of the First World War«, 147.

Ipak, u Hrvatskoj se krajem travnja iz nekog razloga počelo govoriti o svečanoj komemoraciji i središnjem obilježavanju Stogodišnjice s polaganjem vijenaca uz *Pietu* Vanje Radauša i Joze Turkalja na glavnom zagrebačkom groblju Mirogoj.

Iako na postolju spomenika stoji natpis PALIM HRVATSKIM VOJNICIMA U PRVOM SVJETSKOM RATU, uoči Stogodišnjice se zahvaljujući istraživanju Borisa Kukića pokazalo da nije tako, nego da se u spomen-kosturnici nalaze posmrtni ostatci 3.300 sudionika rata, od kojih su otprilike tek trećina Hrvati.⁴⁵ Doznalo se da je taj netočni natpis 1994. postavila udruga *Hrvatski domobran* bez konzultacije s ovlaštenim službama i bez ikakvih dozvola, ili o tome nisu pronađeni zapisi, što je iznenadilo mjerodavne institucije.⁴⁶ Podatak o otprilike 450 Mađara položenih u kosturnicu izazvao je zanimanje vojnog atašea Republike Mađarske, pa su se Ministarstvo kulture i Republika Hrvatska našli u osjetljivom položaju, suočeni s potencijalnim problemom koji nisu smjeli ignorirati. Umjesto pokretanja hitnoga postupka uklanjanja natpisa, Ministarstvo je od B. Kukića naručilo kratku studiju, čiji je sažetak na hrvatskom i engleskom jeziku zatim dalo otisnuti na panel postavljen u podnožju kosturnice, kao svojevrsnu infoploču, dok se ne pronađe način kako riješiti taj problem. To privremeno rješenje dandanas se nalazi pokraj kosturnice, samo što je nakon cijelog desetljeća izloženosti vremenskim uvjetima u sramotno lošem stanju. Tekst je ispucan i teško čitljiv, a ploča potrgana nakon niza padova od svakog jačeg vjetrova. No, netko se barem pobrinuo da se to više ne događa.

Ministarstvo kulture je za okosnicu obilježavanja Stogodišnjice izabralo međunarodnu konferenciju *Prvi svjetski rat i avangardna umjetnost: dekonstrukcija — konstrukcija*, koja se pod visokim pokroviteljstvom Ministarstva kulture održavala u Muzeju suvremene umjetnosti 28. i 29. lipnja 2014. u suorganizaciji s Institutom za istraživanje avangarde i Kolekcijom Marinka Sudca. Svečanim otvorenjem prateće izložbe 26. lipnja u večernjim satima trebalo je započeti obilježavanje Stogodišnjice, a završiti iduće večeri svečanim koktelom prigodom početka konferencije.⁴⁷ Na konferenciji su sudjelovala 24 teoretičara suvremene umjetnosti iz šest zemalja,⁴⁸ ali o samom do-

⁴⁵ <https://www.vecernji.hr/vijesti/na-mirogoju-pronasao-kosturnicu-s-ostacima-3300-vojnika-930451>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

⁴⁶ Boris Kukić, «Grobница palih ratnika na Mirogoju», u: Kristian Strukić (ur.). *Odjeci s bojišnice. Zagreb u Prvom svjetskom ratu: katalog izložbe*, Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2015., 124.

⁴⁷ <https://min-kulture.gov.hr/print.aspx?id=10766&url=print>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.; <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/izlozbama-i-diskusijama-zapocelo-obiljezavanje-stogodisnjice-prvoga-svjetskoga-rata/10768>, pristup ostvaren 21. rujna 2021.

gađaju nisam uspjela pronaći nikakvih dodatnih materijala, osim plakata i službenih priopćenja za tisak,⁴⁹ čak ni u Muzeju suvremene umjetnosti. Ministarstvo kulture izdašno je potpomoglo oba događaja izdvojivši za potrebe skupa i izložbe 90.000 kuna.⁵⁰

Između ta dva bizarna događaja središnje nacionalno obilježavanje stogodišnjice Prvoga svjetskog rata održano je u Velikoj čitaonici Hrvatskog državnog arhiva. Sasvim slučajno, isti motiv krasi plakat izložbe o avangardi i naslovnicu prigodne knjižice s programom obilježavanja Stogodišnjice, čiji je nositelj autorskih prava upravo HDA.

Dana 27. lipnja 2014. u 9:00 sati položili su zajednički vijenac kod spomen-kosturnice izaslanik predsjednika RH Ive Josipovića savjetnik za obranu Zlatko Gareljić, izaslanik predsjednika Hrvatskog sabora Goran Beus Richembergh, izaslanik premijera RH Zorana Milanovića ministar branitelja Predrag Matić i zamjenik ministrice kulture Berislav Šipuš. Zanimljivo je da se u najavi događaja ne spominje predstavnik Sabora, koji je prema fotografijama priloženim tekstu evidentno bio na svečanosti, pa se može pretpostaviti da joj se naknadno pridružio.⁵¹ Međutim, natpis na lenti vijenca svjedoči da su ga donijele tri središnje institucije RH, bez Ministarstva kulture. Ono možda jednostavno nije stalo na lentu, ili je sve skupa bilo loše dogovoreno. Vijenac je donesen »u spomen na žrtve Prvoga svjetskog rata«. Otuzan dojam cijele komemoracije dodatno su isticali prazni stalci sa svake strane, koje su postavili djelatnici Gradskog groblja, misleći da je riječ o tri izaslanstva s tri vijenca.

Nakon toga je u 10:00 sati počelo svečano središnje obilježavanje Stogodišnjice u Hrvatskom državnom arhivu s umjetničkim programom koji je izvodio Zbor Hrvatske radiotelevizije pod ravnanjem maestra Tončija Bilića. Unatoč zakašnjelom pozivu na komemoraciji se okupio popriličan broj izas-

⁴⁸ Sudjelovali su izlagači iz Hrvatske, Ruske Federacije, Švicarske, Njemačke, Crne Gore, Srbije i Sjedinjenih Američkih Država.

⁴⁹ <https://www.avantgarde-museum.com/hr/museum/projects/prvi-svjetski-rat-i-avangardna-umjetnost-dekonstrukcija-konstrukcija/>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.; <http://zagreb.wmd-ee.com/zagreb/hrvatska/prvi-svjetski-rat-i-avangardna-umjetnost-dekonstrukcija-konstrukcija>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.; <https://glasistrenovine.hr/arhiva-portala/pregled-vijesti/prvi-svjetski-rat-i-avangardna-umjetnost-u-zagrebu-458343>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

⁵⁰ <https://min-kulture.gov.hr/userdocsimages/arhiva/Odobreni%20programi%20u%202014.%20godini/25%203%202014%20Vizualna%20-%20odobreni%20programi.pdf>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

⁵¹ <https://min-kulture.gov.hr/print.aspx?id=10766&url=print>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.; <https://branitelji.gov.hr/vijesti/ministar-matic-na-obiljezavanju-stogodisnjice-pocetka-prvog-svjetskog-rata/100>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

lanika pojedinih institucija, s obzirom na to da je veći dio višeg diplomatskog i političkog kora već bio u Sarajevu na središnjem europskom obilježavanju Stogodišnjice, među njima i tadašnji predsjednik Vlade RH Zoran Milanović. No, moram istaknuti, na komemoraciju je došao tadašnji predsjednik RH Ivo Josipović. Kako je i obećao na pripremnom sastanku s članovima Inicijativnog odbora, održao je prigodan govor i tek je nakon toga otišao u Sarajevo. *Uz njega*, svečane govore održali su Predrag Matić kao izaslanik Predsjednika Vlade, Goran Beus Richembergh kao izaslanik Predsjednika Sabora, ministrica kulture Andrea Zlatar Violić kao predsjednica Povjerenstva za koordinaciju obilježavanja stogodišnjice Prvoga svjetskog rata i Vlatka Lemić, tadašnja ravnateljica Hrvatskog državnog arhiva u svojstvu domaćina.⁵²

Predsjednik Republike u svom se govoru prisjetio svoga djeda, ratnika na Soči u austro-ugarskoj vojsci, koji se sretno vratio iz rata, za razliku od mnogih drugih. Istaknuo je također složenost slike rata u Hrvatskoj jer su se neki borili kako dobrovoljci u srpskoj vojsci. Pri tome je istaknuo: »Teška je zadaća zaboraviti ratove. Ratovi — nažalost — izgleda nikada ne umiru i njihove posljedice prate generacije. Ali, naša je zadaća, zadaća svih onih koji se bave politikom, koji se bave društvom, da ne dozvole da se novi ratovi rode. I nema važnije zadaće ni za koga od nas, koji sjedimo po raznim institucijama, ne samo u Hrvatskoj, nego u svim zemljama svijeta, da ne dozvolimo da novi rat ponovno dođe među nas.«⁵³

U 12:00 sati počela je svečana misa za sve poginule u Prvom svjetskom ratu u crkvi sv. Marka na Gornjem gradu, koju je predvodio vojni ordinarij Juraj Jezerinac u koncelebraciji s predstojnikom Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije mons. Jurjem Kolarićem i domaćim župnikom mons. Franjom Prstecom. Misi su nazočili i izaslanici Predsjednika RH i Hrvatskog sabora, predstavnici Ministarstva kulture i Povjerenstva Vlade RH za koordinaciju obilježavanja stogodišnjice Prvoga svjetskog rata, Ureda za branitelje Grada Zagreba, kao i veleposlanica Republike Austrije Andrea Ikić-Böhm. Uz navedene, na misi je bio i vrlo mali broj okupljenih znatiželjnika i zainteresirane javnosti.

Vrlo nadahnutu homiliju biskup Jezerinac je završio riječima: »Ovdje smo se okupili u međusobnoj ljubavi, bez ideoloških, vjerskih, nacionalnih ili političkih predznaka, jer znamo da su u smrti svi jednaki. Svaka žrtva, bez ob-

⁵² Dina Puhovski i Ivan Filipović (ur.), *1914—1918/2014—2018 Prvi svjetski rat sto godina poslije // First World War a Hundred Years Later (Program // Programme)*, Zagreb: Ministarstvo kulture RH, 2014.

⁵³ <https://www.slobodnaevropa.org/a/hrvatska-na-stogodisnjicu-velikog-rata-zaboraviti-raskusuravanje-starih-racuna/25437927.html>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

zira na kojoj je strani bila, bez obzira na vjeru i nacionalnost, ili bilo koju drugu pripadnost, zaslužuje naše poštovanje, jer smo svi mi djeca Oca nebeskoga. Dijeliti ih nakon smrti nije dobro. Svima treba iskazati jednako poštovanje. Zato se cijeli svijet okuplja ovih dana na zajedničkoj molitvi za pokoj njihovih duša. Spominjući se danas 100. obljetnice Prvog svjetskog rata, neka nas ti nemili događaji potaknu na razmišljanje što nam je činiti kako bi se ubuduće izbjegli slični nemili događaji. Neka svijet, nikada više, ne vidi rat kao mogućnost opstanka. Neka nas ova obljetnica potakne na dublja razmišljanja o našem životu i dovede Bogu Kristu koji je jedini i pravi izvor mira.⁵⁴

U najtiražnijim hrvatskim novinama tih dana nije bilo ni riječi niti o jednoj sastavnici komemoracije, a obilježavanje Stogodišnjice u Hrvatskoj spomenuli su tek rijetki. *Večernji list* objavio je unutar mozaika o ratu člančić s izvadcima iz govora održanih u HDA-u pod naslovom »Ivo Josipović: Ratovi su sjenke koje nas stalno prate«.⁵⁵

Za razliku od toga, kolumnist *Novog lista* Tihomir Ponoš ukazao je na nelogičnost odabira obljetničkog datuma, jer su 28. lipnja 1914. u Sarajevu u atentatu ubijeni austrougarski prijestolonasljednik i njegova supruga, što je bio povod za Prvi svjetski rat, ali sam rat je započeo prvih dana kolovoza iste godine. Ponoš smatra da »tako to bude kad se u nečemu nema tradicije, a u obilježavanju i istraživanju Prvog svjetskog rata toga u Hrvatskoj jedva da ima«, s čime bismo se i mogli složiti, ali ne i s dijelom da se ne zna što i kada treba činiti.⁵⁶ Jer jedno je znati, a drugo je provesti u djelo na državnoj razini, za što je potrebno puno više od dobre volje i znanja, što je obilježavanje Stogodišnjice evidentno dokazalo.

Brojni građani shvatili su važnost Stogodišnjice tek u idućim godinama kada su javnosti predstavljeni brojni projekti, koje su izvele lokalne institucije i entuzijasti. Potaknuti viđenim dosta je ljudi počelo istraživati obiteljske povijesti i pronalaziti sudionike rata među vlastitim precima. Inicijativni odbor i dalje se obraćao Ministarstvu kulture nastojeći potaknuti obilježavanje otvaranja Sočanskog bojišta tijekom 2015., što je bio veliki trenutak za komemoriranje u zemljama sudionicama borbi na tome bojištu (Italije, Slovenije i Mađarske), ali ne i u Hrvatskoj.⁵⁷ Ministarstvo kulture ih je u potpunosti

⁵⁴ <https://ika.hkm.hr/novosti/biskup-jezerinac-predvodio-misu-za-sve-poginule-u-prvom-svjetskom-ratu/>; pristup ostvaren 3. listopada 2024.

⁵⁵ »Sto godina od pucnja koji je izmijenio svijet«, *Večernji list* 54 (2014.), br. 18.125, 28. lipnja 2014., 12-13.

⁵⁶ Tihomir Ponoš, »Prošlost u sadašnjosti«, kolumna »Opća praksa«, *Novi list* 67 (2014.), br. 21.772, 27. lipnja 2014., 10.

⁵⁷ https://ambzagabria.esteri.it/ambasciata_zagabria/hr/ambasciata/news/dall_ambasciata/cerimonia-mirogoj-11-11-2015.html, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

ti ignoriralo, uz usmeno objašnjenje da rade na otklanjanju birokratskih prepreka proizašlih iz odluke prethodne Vlade, jer se u međuvremenu dogodila smjena vlasti i promjene na čelu svih institucija, uključujući i Ministarstvo kulture. Na kraju su članovi Odbora odustali i posvetili se svojim projektima, koje su dobrim dijelom ostvarili zahvaljujući privatnim vezama i poznanstvima te vlastitim sredstvima.⁵⁸

U međuvremenu je mađarski vojni ataše uspio ishoditi sve dozvole potrebne za postavljanje dvojezične spomen-ploče poginulim Mađarima neposredno uz *Pietu*, što se u prvi tren činilo nemogućom misijom. Ploča je svečano otkrivena 3. travnja 2018. uz visoke vojne počasti pripadnika počasnih bojni Hrvatske i Mađarske, u prisutnosti tadašnjih ministara obrane Damira Krstičevića i Istvána Simicskóa te brojnih visokih uzvanika.⁵⁹ Tom je prigodom mađarski ministar obrane istaknuo: »Tko ne poštuje svoje pretke i junake, taj nije sposoban ni poštovati kulturu drugih.«⁶⁰ Ovaj primjer zorno pokazuje kako se može kad se hoće, te kako bi takva događanja trebala izgledati, s obzirom na to da je ova komemoracija bila stvarno svečana i dostojanstvena.

Novi ministar obrane Mađarske Tibor Benkő došao je u dvodnevni posjet Hrvatskoj u listopadu 2018. i prvoga dana posjeta položio je vijenac uz mađarsku spomen-ploču svojim vojnicima i još jedan vijenac uz središnji spomenik svim poginulim ratnicima. Ovoga puta bilo je manje svečano, ali ga je ponovno pratio hrvatski ministar obrane Damir Krstičević, koji je također položio vijence na oba mjesta.⁶¹

Komemoriranje Prvoga svjetskoga rata u Hrvatskoj uglavnom je bilo potaknuto djelovanjem stranih institucija ili država, a isti obrazac vrijedio je i za obilježavanje završetka Prvoga svjetskog rata, koje se u zapadnim zemljama tradicionalno organizira 11. 11. u 11:00 sati kada je 1918. potpisano primirje na Zapadnom bojištu.

Toga je dana 2018. mons. Josip Kučić, rektor katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije i svetih Stjepana i Ladislava u Zagrebu, održao svečanu misu u povodu završetka rata. U svojoj propovjedi je naglasio pijetet prema

⁵⁸ Arhiva Udruge 1914—1918.

⁵⁹ <https://direktno.hr/domovina/ministri-obrane-hrvatske-i-madarske-krsticevic-i-simicsko-otkrili-spomen-plocu-madarskim-vojnima-118318>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

⁶⁰ <https://direktno.hr/domovina/ministri-obrane-hrvatske-i-madarske-krsticevic-i-simicsko-otkrili-spomen-plocu-madarskim-vojnima-118318>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

⁶¹ <https://morh.gov.hr/vijesti/ministar-obrane-madarske-u-posjetu-hrvatskoj/1909>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

svim žrtvama rata, od kojih je dio bio iz Hrvatske. Istaknuo je kako je za izgradnju mira bezuvjetno potrebna čvrsta volja da se poštuju drugi ljudi i narodi te njihovo dostojanstvo. Misi su prisustvovali tadašnji predsjednik Vlade RH Andrej Plenković, predsjednik Hrvatskog sabora Željko Reiner, izaslanik Predsjednice RH Mate Granić, veleposlanici i vojni atašei brojnih zemalja, uključujući SAD i Kanadu, predstavnici vjerskih zajednica i brojni drugi uzvanici. Tom je prigodom britanski veleposlanik u RH Andrew Dalglish nosio na reveru cvijet crvenog maka.⁶²

Strani dužnosnici uglavnom su iskazivali potrebu suradnje u očuvanju mira, koji nikako ne treba uzeti zdravo za gotovo, nego je nužno stalno raditi na njemu. Posebno su isticali činjenicu da su nekadašnji neprijatelji danas postali saveznici, prije svega misleći na Njemačku i Francusku, te da je pomirenje zaraćenih strana moguće provesti usrdnim i dugotrajnim radom. Za razliku od toga, premijer Andrej Plenković je uz pijetet prema svim žrtvama, istaknuo da je rat promijenio kartu Europe i promijenio budućnost svijeta.⁶³ Ne znam, možda griješim, ali stjecao se dojam da su hrvatski političari došli samo zato što su Europa i svijet obilježavali kraj rata, pa je nešto trebalo održati i u Hrvatskoj. U isto vrijeme, u Francuskoj je središnjoj svečanosti u povodu završetka Prvoga svjetskog rata prisustvovala i tadašnja predsjednica RH Kolinda Grabar Kitarović.⁶⁴

Osim na Mirogoju, u povodu stogodišnjice završetka Prvoga svjetskog rata vijenci su položeni na bivšem ratničkom groblju u Varaždinu, na kojem su pokopana 424 vojnika, a uz predstavnike najviših državnih institucija (Predsjednice, Sabora i Vlade) počast poginulima iskazali su predstavnici ministarstva obrane, kulture i branitelja, Varaždinske županije, veterani Domovinskog rata iz udruge Puma i brojni građani.⁶⁵ Tom prigodom stavljen je na tzv. Rudolfovu vojarnu u Zagrebu lovor-vijenac uz spomen-ploču podignutu 2014. hrvatskim vojnicima poginulima na bojištima diljem Europe 1914.—1918. godine. U Hrvatskom povijesnom muzeju bila je otvorena izložba

⁶² <https://narod.hr/hrvatska/foto-hrvatska-obiljezava-stotu-godisnjicu-zavrsetka-prvog-svjetskog-rata>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

⁶³ <https://narod.hr/hrvatska/foto-hrvatska-obiljezava-stotu-godisnjicu-zavrsetka-prvog-svjetskog-rata>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.; <https://direktno.hr/domovina/fotona-misi-u-zagrebackoj-katedrali-okupili-se-predstavnici-pobjednika-i-porazenih-u-prvom-svjetskom-ratu-138805>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.; <https://vijesti.hrt.hr/hrvatska/misa-u-povodu-stote-godisnjice-zavrsetka-prvoga-svjetskog-rata-696661>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

⁶⁴ <https://narod.hr/eu/foto-video-proslava-stogodisnjice-kraja-prvog-svjetskog-rata-u-parizu>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

⁶⁵ <https://varazdin.hr/preporucamo/stricak-svaki-rat-je-nesto-najstrasnije-sto-se-ljudskom-rodu-moze-dogoditi-373670>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

1918. — *prijelomna godina u Hrvatskoj* s istoimenim katalogom, a u Hrvatskom državnom arhivu održana je promocija pretiska knjige Ive Pilara *Južnoslavensko pitanje i svjetski rat* u čast stogodišnjice priključenja Međimurja matičnoj zemlji.⁶⁶

Za kraj moram spomenuti trajni spomen na završetak Prvoga svjetskog rata, srebrnjak čistoće 925, nominalne vrijednosti 150 kuna u izdanju Hrvatske narodne banke, koji je izradio Hrvatski novčarski zavod d.o.o. Novčić je pušten u prodaju 31. listopada 2018. i otisnut je u ne više od 2.000 komada, a ukupan trošak izrade novčića po odluci o izdavanju nije smio prelaziti 300.000 kuna. Riječ je o srebrnjaku promjera 37 mm, teškom 24 grama, radu magistre kiparstva Ane Divković, koji se mogao kupiti na prodajnim mjestima HNZ-a po 407,50 kuna, što je sada 54 eura.⁶⁷ Doduše, srebrnjak se trenutno ne može vidjeti na stranicama HNZ-a, ali i dalje se nalazi u cjeniku numizmatike koji izdaje HNB.

Prigodan novac s lica izgleda ovako: U središnjem dijelu prikaz je predstavnika zaraćenih strana u Prvome svjetskom ratu, svjedoka i potpisnika primirja, ispred željezničkog vagona u Compiègneu u kojemu je primirje potpisano, čime je završio Prvi svjetski rat. S lijeve strane prikaza je natpis »1918.—2018.«, a s desne su natpisi »COMPIÈGNE« i »11. 11. 1918.«. Iznad prikaza potpisnika i svjedoka primirja te željezničkog vagona, polukružno uz gornji rub, ispisano je »100. OBLJETNICA«, a ispod prikaza, polukružno uz donji rub, piše »ZAVRŠETKA PRVOGA SVJETSKOG RATA«. Novac s naličja izgleda ovako: U središnjem dijelu prikaz je bojnoga broda »Viribus Unitis« usidrenog u pulskoj luci na dan 31. listopada 2018., kada je Austro-Ugarska predala brod i cijelu flotu tadašnjoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba, pa je na jarbol broda podignuta hrvatska zastava. Iznad prikaza bojnoga broda, polukružno uz gornji rub, ispisan je natpis »REPUBLIKA HRVATSKA«, a u gornjem desnom dijelu kovanog novca, ispod natpisa, prikaz je grba Republike Hrvatske. Ispod prikaza bojnog broda nalazi se oznaka nominalne vrijednosti »150« i naziv novčane jedinice »KUNA«.⁶⁸

⁶⁶ <https://narod.hr/hrvatska/foto-hrvatska-obilježava-stotu-godisnjicu-zavrsetka-prvog-svjetskog-rata>, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

⁶⁷ <https://www.hnb.hr/-/100-obljetnice-zavrsetka-prvoga-svjetskog-rata-1918-2018->, pristup ostvaren 21. rujna 2021.; Pretraga (hnb.hr), pristup ostvaren 3. listopada 2024.; <https://www.hnb.hr/documents/20182/3732395/h-cjenik-numizmatike.pdf/28440473-0705-413b-8ff4-1bb35220a1a4?t=1619527134459>, pristup ostvaren 19. studenoga 2021.; [h-cjenik-numizmatike_09092024.pdf](https://www.hnb.hr/documents/20182/3732395/h-cjenik-numizmatike_09092024.pdf), pristup ostvaren 3. listopada 2024.

⁶⁸ https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_10_96_1863.html, pristup ostvaren 3. listopada 2024.

ZAKLJUČAK

Te 2014. godine razvijene su zemlje na različite načine odavale počast svojim građanima sudionicima rata, vojnicima i civilima, izražavajući žaljenje za žrtvama i iskazujući zahvalnost svima. Pri tome se pijetet iskazivao i protivničkoj strani, uz neprestano isticanje činjenice da je rat veliko zlo za sve, bez obzira na stranu na kojoj su se borili naši preci. Nastojanja drugih zemalja činila su se iz hrvatske perspektive vrlo smisljena i unisona, što nije bilo tako, ali to malo vijesti što je stizalo do Hrvatske ostavljalo je drugačiji dojam i hranilo frustracije Inicijativnoga odbora. Republika Hrvatska je na kraju organizirala vlastite svečane komemoracije u povodu stogodišnjice početka i završetka Prvoga svjetskog rata, doduše nevoljko i tek nakon što su europske institucije i organizacije civilnoga društva pokrenule vlastite projekte koji su se silom geostrateških prilika prelili i na Hrvatsku. Da nije bilo toga, prilično sam sigurna da bi u Hrvatskoj vladala poprilična šutnja, s tek ponekim usamljenim glasom. Ali, i tada državne su se institucije previše oslanjale na simboliku zapadnih saveznika, srebrnjak je najbolji primjer za to. Rezultat je to dobrim dijelom prekratkog roka za obavljanje tako složenoga posla, ali i nedostatka hrvatske simbolike proizašle iz kolektivnog sjećanja na taj rat, jer takvo što u Hrvatskoj ne postoji.

U međuvremenu je bila i 110. godišnjica Prvoga svjetskoga rata, kojoj važnost pridaju tek rijetki pojedinci i udruge putem predavanja ili promocije novih izdanja. No, temeljni problem u vezi s nadređenim strukturama ostao je frustrirajuće isti: Koga uopće zanima Prvi svjetski rat i po čemu je bitan? Komentari s kojima smo se susretali u proteklom razdoblju bili su sva-kojaki i mogu se svesti na sljedeće: Zašto slaviti Prvi svjetski rat, osobito početak rata, kada je rat grozna stvar i ne vodi ničemu dobrom. Osim toga, Prvi svjetski rat doveo je do Drugog svjetskog rata, ustaša i četnika, što vodi do Domovinskog rata i opet ustaša i četnika. Čemu sve to? Unatoč tome, utješno je što se o Prvom svjetskom ratu i dalje govori, i dalje ga se istražuje, iako je obljetnički niz prestao, barem onaj okrugli. Svakim danom sve više ljudi shvaća da je to rat njihovih bliskih predaka i nadam se da će tako ostati bez obzira na sve nedaće, uključujući i one elementarne, poput potresa i poplava.

Vijoleta Herman Kaurić

Croatian Dilemmas Regarding the First World War Centenary Commemoration

The centennial commemoration of the start and finish of the First World War (2014—2018) was the most significant social event of the previous decade in developed Western European countries, particularly Britain and France, Canada and Australia. Unlike these victorious countries, the war's defeated parties (primarily Germany and Austria) marked the anniversary in a far more subdued fashion and took a completely different approach. The emphasis was on all war victims — both military and civilians — regardless of the side they fought on. Since Croatia, a former part of the Austro-Hungarian Monarchy, found itself in a state union with the Kingdom of Serbia after the war, the war participants shouldn't have mentioned their service on the wrong side. Things did not get much better after the Second World War when one victorious narrative replaced another, in which any reference to previously existing monarchies was deemed highly unacceptable. All of this has affected Croatia's attitude towards the First World War, which was eventually almost forgotten. The Centenary commemoration awakened long-suppressed family memories of the war participants, significantly aided by numerous exhibitions throughout Croatia. A vast amount of academic and popular writing on the subject was published in Croatia over those few commemorative years, and it remains to be seen whether this will be a sufficient incentive for an even more solemn remembrance of the First World War's 125th anniversary.

Keywords: Centenary, *First World War*, Croatia, commemorations